

ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ БІДНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

В статті розглядаються поняття меж бідності та методів її вимірювання в країнах Європейського Союзу та Україні. Автором розглядається проблема підтримки і збільшення середнього класу в Україні – як основи суспільства й гаранта стабільності.

Ключові слова: бідність, Європейський рік боротьби з бідністю й соціальним відчуженням, якість життя, прибутки, добробут населення, трудовий потенціал країни, середній клас, соціальне розшарування, громадянське суспільство, стандарти Євросоюзу.

В статье рассматриваются понятия пределов бедности и методов ее измерения в странах Европейского Союза и Украине. Автором рассматривается проблема поддержки и увеличения среднего класса в Украине – как основы общества и гаранта стабильности.

Ключевые слова: бедность, Европейский год борьбы с бедностью и социальным отчуждением, качество жизни, прибыль, благосостояние населения, трудовой потенциал страны, средний класс, социальное расслоение, гражданское общество, стандарты Евросоюза.

In the article the concepts of limits of poverty and methods of its measuring are examined in the countries of European Union and Ukraine. An author is examined the problem of support and increase of middle class in Ukraine – as bases of society and guarantor of stability.

Key words: poverty, European year of fight against poverty and social alienation, quality of life, incomes, welfare of population, labour potential of country, middle class, social stratification, civil society, standards of European Union.

2010 рік оголошено в Євросоюзі Європейським роком боротьби з бідністю й соціальним відчуженням. Можливо, на перший погляд це незвично для об'єднання, країни й громадяни якого аж ніяк не вважаються бідними. Навпаки – візиткою Європи є добробут, міцний соціальний захист.

Та звісно, проблеми з цим є. Звичайно, бідність у багатій країні й бідність у державі проблемні – дуже часто різні речі. Проте ті громадяни, що бували у країнах Євросоюзу, знають: у багатьох містах є цілі квартали, де живуть переважно небагаті люди; досить звичним явищем є бездомні. За статистикою, 16 % населення ЄС мають дохід, менший за 60 % від середнього в їхніх країнах. А це для Євросоюзу – межа бідності.

Головна ідея Європейського року боротьби з бідністю й соціальним відчуженням – не відгоро-

джуватися від бідного сусіда, знайомого чи родича, а допомогти йому. Тобто бідність має бути не лише проблемою окремої людини, яка з тих чи інших обставин опинилася у скрутній ситуації, а й усієї громади. Адже набагато краще, коли всі навколо щасливі, задоволені життям й добробутом, аніж коли по сусідству проживає знедолена людина. До речі, така ж філософія покладена в основу Європейської політики сусідства: метою Євросоюзу є допомогти країнам-сусідам добитися європейського рівня добробуту, демократії, економічної свободи.

Навряд чи варто очікувати, що в результаті Європейського року боротьби з бідністю і соціальним відчуженням в Євросоюзі зникнуть бідні. Та й не це є метою. Головне – дати суспільствам країн ЄС імпульс до протидії злидням, більше розуміння їхньої природи, більше співчуття й бажання

допомагати. Власне, це завжди було притаманне європейській цивілізації. Але час від часу слід про це нагадувати. Тому ЄС і проголосив 2010-й Роком боротьби з бідністю й соціальним відчуженням.

На думку автора, інтуїтивно всі люди розуміють, що означає бути бідним. Бідність – це злидні й нестатки, це позбавлення можливості вести прийнятний та гідний спосіб життя у суспільстві. Але набагато складніше дати обґрунтоване визначення концепту бідності та брати показники, за якими її можна виміряти емпірично. Показники масштабів та поширеності бідності залежить саме від того, як її визначати та вимірювати. Завдання дослідників ускладнюється ще й тим, що країни різняться за своїм економічним розвитком, і тому недоцільно порівнювати бідність, наприклад, у Західній Європі з бідністю країн Південної Африки.

Втім сьогодні у світовій практиці існує багато розроблених методик вимірювання рівня та межі бідності. Однак що ж таке бідність? Найчастіше поняття бідності зводять до економічних показників. Отже, бідність – це неспроможність людини матеріально забезпечити свої основні потреби, як-то: потреби у їжі, одязі, житлі. Це абсолютна бідність. Широковживаним методом вимірювання абсолютної бідності є встановлення певної межі найчастіше відповідно до мінімально необхідного набору продовольчих та інколи й непродовольчих товарів та послуг.

Поряд з абсолютною бідністю розрізняють відносну бідність, що означає нестачу ресурсів, необхідних для повноцінного харчування та підтримання життєвих стандартів, поширених у певному суспільстві.

Бідність є й політичною проблемою, що підтверджується визначенням Організації Об'єднаних Націй «Бідність – це позбавлення особистості основних шансів та можливостей для розвитку, що включає позбавлення можливості вести довге, продуктивне й здорове життя, набувати знань, мати свободу, гідність, самоповагу та повагу до інших, та мати ресурси, необхідні для пристойного життя... в усьому світі зменшення бідності є не лише загальнолюдською ціллю, а загальнолюдською необхідністю» [1, с. 58].

Співробітник Берлінського наукового центру соціальних досліджень Я. Делей у лаконічній розвідці на сторінках журналу «Социс» висловлює переконання, що якість життя є оптимальною концептуальною рамкою аналізу наслідків членства в ЄС. При цьому він наполягає на необхідності трьохаспектного бачення категорії якості життя: матеріальні умови, загальна якість суспільства, суб'єктивне благополуччя. Наголошується, що хоча спільнота вважається перш за все економічним проектом без планів розвитку добробуту, який стосується всіх і кожного, однак внаслідок різної логіки застосування інтеграційного інструментарію членство в ЄС прямо чи опосередковано впливає на якість життя і отже на шанси вирівнювання [2, с. 67].

Як відзначають фахівці, визначення показника бідності пов'язане з цілим рядом методологічних труднощів. Приміром, за браком даних по деяких

галузях і регіонах, а також із суб'єктивністю оцінки цього явища.

- Абсолютна бідність визначається шляхом співставлення особистих та сімейних доходів (або витрат) із вартістю конкретного набору товарів та послуг.
- Відносна бідність виводиться на основі зіставлення доходів окремої особи з доходами інших осіб та сімей.
- Суб'єктивна бідність визначається шляхом співставлення фактичних доходів з очікуваннями і уявленнями конкретної особи.

Взагалі вважається, що однозначного визначення бідності не існує. В різних країнах – різне визначення. Межа бідності в багатих країнах передбачає вищу купівельну спроможність, ніж у бідних країнах, оскільки в них існують вищі стандарти.

Світовий Банк для міжнародних порівнянь використовує показник межі бідності, встановлений на рівні 4 доларів США на людину на добу в країнах Центральної та Східної Європи і колишнього СРСР. Для порівняння: у промислово розвинених країнах використовується межа бідності, котра відповідає межі бідності США і складає 14 доларів на людину на добу [3, с. 100].

У Європейському Союзі офіційну межу бідності визначають як відносну межу прибутків (другий метод за схемою Андбера). Особа вважається бідною, якщо її прибутки не перевищують 60 % середнього доходу у країні. Така методика також має певні недоліки. По-перше, бідність зводиться до рамок розподілення прибутків, а не справжніх доходів. По-друге, вибір самої межі є доволі приблизним – найчастіше наводиться 60 % середнього доходу, але інколи трапляється і 50 %, і 70 %. У результаті змін фіксованої частки прибутків змінюються й показники бідності в країні. По-третє, виникає питання, яке середнє обирати та яким є критерій середнього рівня. Розподіл бідності в окремих країнах Європейського Союзу за встановленою межею на рівні 60 % середнього прибутку, а це нині майже 80 млн громадян країн ЄС. Рівень бідності варіює від найнижчого в Данії (8 %) та Нідерландах (13 %) до найвищого в Португалії (23 %). Великобританія не має офіційної межі бідності, однак за стандартами Євросоюзу відсоток бідних у 1993 року там становив 19 % [4, с. 90]. Таким чином, не лише в світі, а й Європі зокрема, не існує єдиного критерію вимірювання межі бідності. Це спричинено різними підходами до вимірювання межі бідності в кожній окремій країні, що залежить безпосередньо від рівня економічного розвитку країни та діяльності урядів у цьому напрямку. Розробити єдиний критерій вимірювання межі бідності стане можливим лише за умови приблизної економічної рівності країн, що є просто нереальним. І тому дуже важливо розуміти, що межа бідності повинна визначатися кожною країною на офіційному рівні, в залежності від характерних особливостей даної країни.

У жовтні минулого року Євробарометр оприлюднив результати дослідження, присвяченого проблемі бідності та соціального відторгнення.

Вони свідчать, що європейці досить чутливі до цих питань. Наприклад, 73 % опитаних відчують: бідність у їхній країні є досить розповсюдженою. 89 % виступають за термінові дії, спрямовані на боротьбу з нею. Найтиповішими причинами бідності люди бачать безробіття (52 % опитаних), малі зарплати (49 %), недостатні соціальні виплати й пенсії (29 %) та надмірно високі ціни на пристойне житло (26 %). Але так звані «персональні» причинами вважають недостатню освіту та низьку професійну кваліфікацію (37 %), «успадковану» бідність (25 %), шкідливі звички (23 %).

56 % європейців переконані, що безробіття є найбільшим ризиком бідності, 41 % вважають таким похилий вік, 31 % – низьку освіту та професійну кваліфікацію.

87 % громадян країн ЄС вважають, що бідність зменшує шанси людей повернутися до пристойних умов проживання, 80 % – що вона обмежує доступ до вищої освіти, 74 % – перешкоджає пошуку роботи. Також, на думку респондентів, бідність заважає отримати пристойну базову шкільну освіту, спілкуватися з друзями та знайомими. Відповідальність за боротьбу з бідністю та соціальним відчуженням 53 % європейців покладають на національні уряди. Роль Євросоюзу в цьому 28 % вважають дуже важливою й 46 % – важливою [5, с. 21].

Власне десять років тому лідери країн Євросоюзу взяли політичні зобов'язання щодо суттєвого зменшення бідності до 2010 року. Отже, Європейський рік боротьби з бідністю і соціальним відчуженням є своєрідним завершенням цього періоду подолання проблеми. Але, водночас, і початком нового.

Бідність і соціальне відторгнення стосуються не лише окремих людей, які з цим стикаються, а й суспільства в цілому. Вони шкодять економічному розвитку. Тому Євросоюз наголошує на важливості колективної відповідальності за боротьбу із бідністю, залучення до цього державних органів, громадянського суспільства та бізнесу.

Головний принцип Європейського року боротьби з бідністю та соціальним відчуженням – щоб було почуто голос тих, хто щоденно стикається з цими проблемами. А метою є заохотити кожного громадянина ЄС, всі причетні до вирішення проблеми органи та структури більше перейнятися цими питаннями.

Рік також має на меті зруйнувати стереотипи та колективне сприйняття бідності. Через використання таких принципів ЄС як солідарність і партнерство, 2010-й повинен стати потужним заклик до боротьби з причинами, які ведуть до бідності, а також забезпеченням того, що кожна людина навіть у скрутному матеріальному становищі може відігравати повну й активну роль у суспільстві.

У рамках Європейського року боротьби з бідністю й соціальним відчуженням передбачено багато подій. Зокрема, на рівні ЄС це проведення загальноєвропейських конференцій, мистецькі ініціативи, спеціальні тренінги для медіа та осіб, відповідальних за ухвалення рішень. У кожній країні ЄС, а також

в Норвегії та Ісландії, матимуть місце свої заходи національного та місцевого рівня. Це кампанії з підвищення обізнаності суспільства з проблемою бідності та соціального відторгнення, тренінги та семінари у школах, фільми, журнали та інші інформаційні матеріали. Все це спрямоване на те, щоб допомогти людям зрозуміти: бідність та соціальне відторгнення зачіпає не лише конкретних людей, а й усю громаду. А тим, хто особисто стикається з цими негараздами, збільшити обізнаність про їхні права [6, с. 21].

Проблема бідності населення, як соціально-економічний феномен має місце в тій чи іншій мірі в кожній країні. Але з позицій теоретичного дослідження важливо акцентувати увагу не просто на побутово-прозорій антигуманістичній сутності цього явища, а на аналізі причин та форм прояву масової бідності в нашій країні (до речі, що характерно і для більшості інших пострадянських країн), яка вже стала одним із найсуттєвіших гальм подальшого конструктивного руху до раціонального розв'язання даної проблеми. В цьому плані можна стверджувати, що такий комплексний підхід до визначення сутності категорії «бідність» та аналізу в перехідній економіці є достатньо актуальним. Більш того, хоч нашими науковцями проблема бідності визнається та оцінюється як одне з «найчорніших досягнень» на шляху до ринку, але часто її «соромливий» аналіз ведеться без чіткої ув'язки зі стратегією ринкових перетворень в Україні. Безсумнівно, що рівень бідності та масштаби злиденності вкрай негативно відбиваються на реалізації основних функцій держави щодо забезпечення соціальної справедливості та соціальної стабільності в суспільстві. Форми, методи та засоби ліквідації бідності одночасно є складовими механізми реалізації названих функцій. При цьому безперечно і те, що, з точки зору логіки економічного розвитку, рівні соціальної справедливості та стабільності – похідні від цього розвитку. Нині фактично стало аксіомою, що внутрішнім імпульсом динамізму національного ринку є розвиток сукупного попиту в країні. Але в українській ситуації виникає далеко не риторичне запитання: «Про який сукупний платоспроможний попит можна вести мову, де майже понад 4/5 громадян проживає за межею бідності?». В такому аспекті аналіз проблеми нашої масштабної бідності актуалізується і через пошук відповіді стосовно можливості формування взагалі в більш-менш прийнятній перспективі засад соціально-орієнтованої ринкової економіки в Україні. Для нинішнього покоління – це принципово важливе питання, тут важливо розібратися і знати, а чи не буде це черговий міраж, оскільки чітко аргументованої концепції (змісту, етапів та їхніх результатів) становлення соціально-орієнтованої ринкової економіки на терені нашої країни ще так і не розроблено. Майже понад 14 років «ходи» України до ринку (цивілізованого) за деякими параметрами свідчать, то ми йшли не до нього, а часто – від нього. В нашій країні проблема не обмежується наявністю

тих, хто живе за межею бідності. Згідно з даними Держкомстату, опублікованими в жовтні 2007 року, 84,5 % громадян України вважали себе бідними. На думку директора Інституту демографії і соціальних досліджень Елли Лібанової, така суб'єктивна бідність є не безпечнішою, ніж об'єктивна, підтверджена офіційними даними. Лібанова вважає, що провина цілковито лежить на політичній та економічній еліті, яка «всіляко демонструє свій добробут, не розуміючи, що її поведінка провокує, тисне на мозок середньої людини. Що я маю на увазі? Україна посідає в Європі третє місце з кінця за ВВП на душу населення, але при цьому за кількістю продажів дорогих автомобілів ми в першій європейській п'ятірці» [7]. Найближчими роками, судячи з усього, проблема майнової нерівності загостриться: за умов наростання інфляції й зростання безробіття найбідніші верстви населення змушені будуть «проїдати» понад 70 % доходів.

Основою суспільства й гарантом стабільності традиційно вважається середній клас. Класичний, якщо можна так сказати, середній клас складається з досить заможних людей, свідомих громадян, яким не байдужа доля країни. За усталеними стандартами, до цього класу належать особи з високою професійно-освітньою підготовкою та інтелектуальним потенціалом, що забезпечує їм значний попит на ринку праці. Завдяки цій обставині середній клас є практично гарантом стабільності суспільства, його політичної системи.

Реалізація ідеї середнього класу в Україні є водночас і соціальним, і політичним, і гуманітарним замовленням суспільства. Адже саме цей клас демонструє високий рівень соціальної активності, котра полягає в готовності взяти участь в акціях протесту і довести свою позицію до лінії «політичної дії». З огляду на особливості української політичної системи, слід зауважити, що середній клас міг би стати не тільки гарантом стабільності в суспільстві, але й головним рушієм демократичних змін взагалі. Проте тут зустрічаємося з парадоксом. Згідно з вимогами ринкової економіки, середній клас має бути надійним партнером у соціально-економічних відносинах, а в громадянському суспільстві він виступає чинником прогресивних змін і якісних перетворень. Та в нашому політичному житті представники середнього класу в деякій мірі ховаються в такій собі ніші *terra incognita*: на видноті тільки олігархи (клас багатіїв) і трудівники різних сфер (клас злидарів).

Середній клас не можна «зліпити» як грудку зі снігу. Він виростає з надр громадянського суспільства і виступає його головною основою. Він є тією межею відліку, щодо якої держава повинна примірювати не «споживчий кошук», а «споживчі перспективи», оскільки важливим є не те, чим цей «кошук» наповнений нині, а те чим він буде наповнений завтра. Тобто як розвиватися ринку товарів, послуг, робочої сили й загалом державі Україна.

Проблема підтримки і збільшення середнього класу в Україні повинно бути складовою частиною

державної політики подолання бідності. Адже сильний середній клас – це основа стабільної соціально-політичної та економічної ситуації в країні. А дана стабільність і визначається безпосередньо стабільністю в країні. Дуже важливим для українського суспільства є необхідність усвідомлювати, що середній клас визначається не лише за самоідентифікацією особи з ним, а в першу чергу за економічними показниками, на основі яких особу можна реально віднести до середнього класу. В Україні, на жаль, «середняків» україно мало – близько 10-15 % Для порівняння: у США цей показник коливається від 60 до 65 %. У Росії, згідно з оцінкою експертів, кількість тих, хто належить до середнього класу, збільшилася до 30 %. Найбідніші 10 % населення Росії отримують доходи в 17 разів менші, ніж 10 % найбагатших. Заданими ООН, в заможних Балтійських державах – Естонії й Литві – різниця в доходах становить 10 разів. Найбільший показник соціального розшарування суспільства в Бразилії: «верхівка» має доходи в 58 разів більші, ніж бідняки, в Аргентині – у 35 разів.

Низка країн шляхом державного регулювання дотримується принципу «соціально відповідальної держави», не допускаючи різкого соціального розшарування. Найнижчий поріг демонструє Японія: найбагатші жителі країни мають доходи лише в 4,5 рази більші, ніж найбідніші. Низький соціальний поріг і в Скандинавських країнах: малозабезпечені шведи й норвежці в 6 разів бідніші за багатіїв. У Білорусі, де нажити багатство досить складно, різниця в доходах сягає 5-6 разів. В Україні, де офіційно встановити суму доходів багатіїв практично неможливо («тіньова» економіка ніяк не легалізується), офіційна різниця в доходах становить 9 разів, хоча експерти припускають, що реальна цифра сягає латиноамериканського рівня. Принаймні, за оцінками Світового банку, у 2005 році доходи 10 % найбільш забезпеченого населення України перевищували доходи 10 % найменш забезпеченого – у понад 47 разів. Що відбувалося наступними роками, невідомо. Точно можна сказати одне: розшарування суспільства лише збільшується.

За даними Інституту соціології НАН України, «характерною рисою системи установок українського населення у наш час є «підозрілість» стосовно бізнесу... Українці – за державний контроль над диференціацією доходів. Близько двох третин громадян України вважають, що держава має контролювати процес розшарування населення за рівнем доходів і вживати заходів з метою скорочення різниці доходів людей» [8].

Настрої українського населення цілком зрозумілі, адже середня тривалість життя в Україні на 11 років нижча, ніж у країнах Європи. На думку міністра охорони здоров'я В. Князевича, така ситуація склалася насамперед через умови праці чоловіків, які зайняті в галузях з високим рівнем травматизму (зокрема, в металургійній, хімічній промисловості), а також поширеність шкідливих звичок – тютюнопаління й надмірного вживання алкоголю. Хоча

бюджетні витрати на охорону здоров'я щорічно зростають (5,4 млрд грн в 2001 р. і 21,1 млрд грн – у 2007-му), кількість смертей від інфарктів, інсультів, захворювань шлунка й туберкульозу зростає. Крім того, вчетверо більше українців, ніж мешканців країн Європи, помирають від нещасних випадків, отруєнь і різноманітних травм. Більша частина з них припадає на дорожньо-транспортні пригоди й виробничі каліцтва.

Не дивно, що серед європейців українці найменш задоволені своїм життям: таких у 2008 році виявилось всього 29 % (для порівняння: в Росії цей показник вищий – 43 %). Але загалом рівень задоволеності населення окремими сторонами життя у своїх країнах є досить схожим: лише 16 % росіян і 11 % жителів України задоволені станом економіки (в Європі подібні настрої в Португалії та Болгарії); 26 % в Росії і 22 % в Україні задоволені системою освіти; і лише 17 % в Росії та 8 % в Україні – тим, як працює система охорони здоров'я. Це найнижчі показники в Європі. Як зауважує директор соціологічної служби Центру імені Разумкова А. Биченко, слід брати до уваги чинник поступовості в житті європейців: «Коли людина говорить про задоволеність, вона з чимось порівнює. Найчастіше з тим, що вже було. В Європі ситуація за 20 років помітно поліпшилася. У пострадянських державах у багатьох сферах ситуація погіршилася» [9].

Зокрема, погіршується демографічна ситуація в Україні й унаслідок масової трудової міграції. Офіційна кількість тих, хто виїхав за кордон, всього 50 тисяч осіб, адже емігрантами вважають лише тих, хто офіційно заявив про бажання виїхати й виписався в паспортному столі. Реальна цифра трудових мігрантів достеменно невідома. За словами завідувача відділу міграційних досліджень інституту демографії і соціальних досліджень НАН України О. Позняка, «за експертними оцінками, з країни виїжджає від 2 до 3 мільйонів трудових мігрантів» [10]. На думку Френсіса О'Доннела, «в наступні 25 років Україна може зазнати демографічної катастрофи, порівнянної з Голодомором». За цей час населення скоротиться на 25 %. Звичайно, вина України за зміну клімату не найтяжча – вона посідає лише 18-те місце серед 30 країн з найбільшою кількістю шкідливих викидів у атмосферу. Але бідною Україною є те, вважає експерт ООН Рукен Такеш

Калікусу, що значна частина її населення (46,8 %) перебуває на межі бідності, а 14,7 % українців проживають в умовах крайніх злиднів [11].

Таким чином, в основі стратегії подолання бідності має бути розуміння того, що цієї мети неможливо досягнути лише шляхом підтримки знедолених. Потрібен комплексний підхід, орієнтований як на бідних, так і на відносно забезпечені верстви суспільства. Зусилля держави, спрямовані на підвищення рівня всього населення, мають спиратися на забезпечення стійкого економічного зростання, всебічний розвиток і максимально повне використання трудового потенціалу країни, поліпшення ситуації на ринку праці. Показник добробуту населення є показником успішної діяльності уряду. Подолання бідності є найнагальнішою проблемою українського суспільства. Політика держави у подоланні бідності повинна містити комплексний аналіз рівня добробуту населення. І не лише бідних верств населення. Оскільки забезпеченими на Україні себе можуть назвати далеко не всі.

Для подолання проблеми бідності в Україні необхідно не лише усвідомлювати про наявність цієї проблеми, а й робити рішучі кроки у напрямку подолання цієї нагальної проблеми. І для того, щоб прагнути визнання з боку Європи необхідно наздогнати її за рівнем бідності (адже багаті в усьому світі однакові). Проевропейський вектор української політики повинен закріплюватись не лише декларативно, а нести в собі конкретні зрушення не лише у зовнішньополітичних взаємовідносинах, а в першу чергу, у внутрішньому житті країни. І основою будь-якої політики повинно бути не зовнішньополітичне спрямування – а добробут населення країни.

Якщо завдання якісного зростання «середнього класу» буде успішно розв'язане протягом найближчих десяти років, то країна зможе всі зусилля та ресурси спрямувати на соціальну адаптацію матеріально незабезпечених громадян і розв'язати остаточно проблему бідності. Розв'язання проблеми бідності без опори на великий національний капітал та середній клас – соціальна утопія. Будь-яке суспільство і держава мають знаходити гармонійний баланс між багатими, «середнім класом» і бідними. В іншому разі виникають соціальні конфлікти, і суспільство «розривається» зсередини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Румянцева Е. Бедность как глобальная проблема [Текст] / Е. Румянцева // МЭ и МО. – 2003. – № 2. – С. 57-65.
2. Делей Я. Выигрывают ли новобранцы от вступления в ЕС? [Текст] / Я. Делей // Социс. – 2002. – № 8. – С. 67.
3. Говорова Н. Бедность в европейских странах с переходной экономикой [Текст] / Н. Говорова // Современная Европа. Институт Европы РАН. – 2001. – № 2 (апрель-июнь) – С. 100.
4. Харченко Н. Сравнение методологических подходов к измерению уровня бедности [Текст] / Н. Харченко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 3 – С. 86-99.
5. Фактори ризику: безробіття, малі зарплати й низькі соціальні виплати та пенсії [Текст] // Євробюлетень. – 2010. – № 1. – С. 21.
6. Розпочався європейський рік боротьби з бідністю й соціальним відторгненням [Текст] // Євробюлетень. – 2010. – № 1. – С. 21.
7. Социальная пропасть в Украине растет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rus.newsru.ua/financt/06may2008/v_9_raz_print.html.
8. Соціологія і суспільство. «Круглий стіл» соціологів і журналістів на тему презентації проектів «Соціологія – це не лише рейтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.festival.nas.gov.ua/2007/Measures/Pages/3010.aspx>.

9. Украинцы вымирают. Причины: болезни, экология и ДТП [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rus.newsru.ua/ukraine/08apr2008/nazia_minus_print.html.
10. Там же.
11. ООН: за 25 лет население Украины может сократиться на 25 % [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rus.newsru.ua/ukraine/27nov2007/global_print.html.

Рецензенти: Багмет М.О., д.і.н., професор;
Палагнюк Ю.В., к.політ.н., в.о. доцента

© Міхель Д.О., 2010

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2010 р.